

ภาพพจน์และจินตนาการในลิลิตพระลอ

ภาพพจน์และจินตนาการมีความหมายต่างกัน ภาพพจน์เป็นศัพท์เดียวกับคำว่า ภาพในจิต ซึ่งตรงกับคำว่า Figure of Speech ในภาษาอังกฤษ หมายถึงภาพที่เกิดจากการใช้ถ้อยคำ กุหลาบ มัลลิกะมาส ได้อธิบายเกี่ยวกับภาพพจน์ว่า

...ภาพในจิตเกิดขึ้นจากการใช้ถ้อยคำสร้างให้เกิดความรู้สึก ความรู้สึกและความประทับใจวาสิ่งใดเป็นอย่างไร เช่น

ทรวททรงสงศรีไม่มีแก่น อรุอรอุออ่อนแอนประหนึ่งเหล่า
ดมสลวยสลวยข่างามเงา ให้ชื่อเจ้าวาพิมพิลาไลย

ทำให้เรามีภาพในจิตของเราว่า นางพิมทอง เป็นคนสวยเป็นหญิงงาม รูปร่างอ่อนแอน ผ่องามสลวยยิ่งนัก ความงามของรูปทรงและเส้นผมเป็นจุดเด่นประทับใจให้แก่ผู้อ่าน ซึ่งเน้นย้ำภาพในจิตเราเช่นเดียวกันกับตอนแรก ขอให้ดูคำชมโฉมต่อไปนี้

น้องเอयरปร่างช่างกระไร ถึงนางในกรุงศรีไม่มีเทียม
กั้งพระจันทรวันเพ็ญเมื่อมองดู บริสุทธีโอภาสสะอาดเอี่ยม
สองแกมแยมเหมือนจะยิว เรียม งามเสงี่ยมราศรีนุคิจริง

ส่วนจรรกาคือภาพของคนที่ทำความงามไม่ได้ ดังคำบรรยายที่ว่า

เสียงแหบแลบสันเป็นพันไป รูปร่างช่างกระไรเหมือนยักษมาร
เมื่อยิ้มเหมือนหลอกหยอกเหมือนชู ไม่ควรรูเคียงพิศตรสมักรสมาน
กั้งกาภาจชาติชาสาธาธา มาประมาณหมายหงษ์พวงศพระยา
แมนแผนดินสิ้นชายที่พึงเซย อยามักุเสียเลยจะก็กว่า¹

¹กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณกรรมไทย (พระนคร : โรงพิมพ์รามคำแหง, 2518), หน้า 36 - 37.

ส่วนคำว่าจินตนาการนั้น ตรงกับคำว่า Imagination หมายถึง ความคิดคำนึงที่สร้างขึ้นให้เป็นภาพต่าง ๆ ในใจ ซึ่ง กุหลาบ มัลลิกะมาส ได้อธิบายเกี่ยวกับจินตนาการไว้ว่า

... จินตนาการ คือความคิดคำนึงที่สร้างขึ้นเพื่อให้เป็นภาพต่าง ๆ ในใจ มีลักษณะเป็น 2 ประการคือ

1. ความคิดคำนึงถึงประสบการณ์หรือจากสิ่งที่ได้เคยพบเห็นมา แต่สิ่งนั้นมีโคอยู่เฉพาะหน้าของตนในขณะนั้น เช่นเราเคยเห็นพระจันทร์วันเพ็ญวางงามมาก ยิ่งตอนที่ทรงกลดบังเงามากขึ้นไปอีกเป็นที่น่าชื่นชม เราอาจจะนึกเห็นภาพอันงามนั้นได้อีกครั้งในห้วงแห่งความนึกคิดของเราในภายหลัง สิ่งนี้คือจินตนาการ ที่เราเคยเห็นทะเลบางแสนว่ามีความงามระยิบระยับมาก เมื่ออยู่ในห้องเรียน เราอาจจะนึกภาพดังกล่าวนั้นได้

2. สร้างขึ้นจากสิ่งที่เคยพบเห็นในชีวิต แล้วใช้ความคิดคำนึงสร้างในห้วงขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น เช่น จินตนาการที่สร้างสวรรค์ ซึ่งเราว่าเป็นสถานที่ใหญ่โตงดงามมาก มีเครื่องให้ความสะดวกต่าง ๆ นาอยู่ นาพอใจ เรานำเอาสิ่งต่าง ๆ ที่เราเคยเห็นมาเป็นรากฐานสร้างสวรรค์ขึ้น เราเคยได้ดูคอนกรีตในเรือรถ เรหาอาหาร เราก็กำหนดใหญ่อยู่ในสวรรค์อิมพิยได้ คัดปัญหาในเรื่องการกินอยู่ยุ่งยากก่อปัญหาใดหลายประการ นางฟ้าก็เปรียบ. สมือนนางงามในปัจจุบัน เราเอาความสวยของคนธรรมดาเป็นหลักแล้วจึงนึกคิดในห้วงคามยิ่งขึ้นอีก ส่วนนรกก็คือดินแดนแห่งความทุกข์ เช่น สภาพอันร้อนหนาว มีค หิว มีบาดแผล ความเจ็บปวดต่าง ๆ มนุษย์กำหนดสิ่งเหล่านี้ไว้ในนรกทั้งหมด²

โดยสรุปง่าย ๆ จินตนาการในแบบแรกเป็นจินตนาการที่นึกเอาของจริงมาเขียน และชักจูงให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการคล้ายตามไปด้วย ส่วนจินตนาการในแบบที่สอง

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 35 - 36.

เป็นจินตนาการที่ใช้สัญลักษณ์มากสาวให้ผู้อ่านเกิดความคิด โดยใช้นิสัญลักษณ์ที่กำหนดไว้เป็น
สื่อ สัญลักษณ์จะต้องเป็นที่รู้จักกันทั่วไป กล่าวคือ เมื่อพูดถึงสวรรค์ทุกคนย่อมมีความคิดไป
ในแนวเดียวกันว่าสวรรค์คือดินแดนของความสุขสบาย ตรงกันข้ามกับนรกที่ทุกคนล้วนกลัว
และคิดว่าเป็นดินแดนแห่งความทุกข์ทรมาน ซึ่งความคิดที่ไปในแนวเดียวกันนี้มาจากสัญลักษณ์
ที่กำหนดไว้จนเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป

เรื่องภาพพจน์และจินตนาการนั้น เป็นส่วนที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับวรรณคดี คือ
เป็นส่วนที่ช่วยกำหนดให้เห็นความแตกต่าง ระหว่างวรรณคดีกับบทเขียนอื่น ๆ การเขียนที่
ปราศจากภาพพจน์และจินตนาการ โดยมุ่งความจริง เป็นสำคัญ ไม่ก่อให้เกิดอารมณ์และ
ความรู้สึกคล้อยตามสิ่งนั้นถือว่ามิใช่วรรณคดี อาจจัดเป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์หรือเนื้อ
หาวิชาที่ให้ความรู้ก็ได้ ดังนั้นเรื่องราวทางวรรณคดีจึงไม่จำเป็นจะต้องเป็นเรื่องของ
ความจริงเสมอไป กวีอาจจะกล่าวเปรียบเทียบเพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์และความรู้สึกขึ้น
มา เรื่องของวรรณคดีจึงเป็นเรื่องของอารมณ์และความรู้สึกมากกว่าความเป็นจริง

ผู้ศึกษาทางวรรณคดีกล่าวกันว่า ภาพพจน์หรือภาพในจิตและจินตนาการนั้น เป็น
องค์ประกอบทางศิลปะ กล่าวคือ วรรณคดีนั้นจัดเป็นศิลปะชนิดหนึ่ง ศิลปะโดยทั่วไปมักกล่าว
ถึงความงาม วรรณคดีนั้นใช้ภาษาสร้างให้เกิดความงามตามที่ผู้นิพนธ์ต้องการ ในความ
งามนั้น ผู้นิพนธ์ต้องใช้ภาพพจน์และจินตนาการประกอบไปด้วย เพื่อทำให้ผู้อ่านได้รับรส
ของความงามตามไปด้วย ความงามนี้มิสามารถจะมองเห็นได้เหมือนกันทุกคน ย่อมแตก
ต่างกันไปตามพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ เพราะเป็นความงามที่สร้างขึ้นจากภาษา จึงน่าจะ
จะจัดวรรณคดีเป็นศิลปะชั้นสูง ซึ่งผู้ศึกษาด้วยกันจะเข้าใจได้ถูกต้อง จึงสามารถกล่าวได้ว่า
วรรณคดีต้องอาศัยภาพพจน์หรือภาพในจิตและจินตนาการเป็นส่วนประกอบทางศิลปะที่สำคัญ
หากขาดทั้งภาพพจน์และจินตนาการเสียแล้วไม่สามารถจะกล่าวได้ว่าเรื่องราวที่เขียนมา
นั้น ๆ เป็นวรรณคดี ในการสร้างภาพพจน์และจินตนาการนั้นต้องอาศัยสำนวนโวหารและ
อุปมาอุปไมยเป็นส่วนประกอบที่สำคัญยิ่ง

วรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอนี้จัดว่าเป็นวรรณคดีที่มีความไพเราะทางด้านโวหารที่
ก่อให้เกิดภาพพจน์และจินตนาการ ตัวอย่างต่อไปนี้เป็นการพรรณนาให้เห็นภาพของความ
ซดมนอนเกิดจากการสู้รบกันคือ

...พลหัวหน้าพะกั้น แกรงดาวพันจะจาก แกรงคาบฟาด
 จะจิก ของหอกชคยะยุง ของหอกพุ่งยะยาย ช่างชายรบ
 มิคลา ขางชวารบมิแคลว แกรงวแควกรวชิงชา กุลาแล
 กลาชิงชั้น รุมกันพุ่งกันแทง เขาคอแยงตอยุทธ โห่ร้องอุก
 เอาชัย เสียงปืนไฟก็กกอง สะเทือนทงูพสุธา หน้าไม้คา
 ปืนคาษ ธนูสาครแสงงู แกรงคอแข่งงางาง ขางพะซาง
 ชนกัน มาถกณันคลูกเคล' เขารุกรวนทวนแทง...³

ฉากของการสู้รบนั้นนอกจากจะเกิดความรู้สึกว่า เห็นภาพของทหารแวงคาบเข้า
 ฟาดฟันกัน ที่มีหอกเป็นอาวุธพุ่งเข้าหาศัตรู ไพรพลทั้งชายและชวาทาง เขารบกันอย่างไม่
 ยอต่อ เสียงโห่ร้อง เสียงปืนที่ดังสะเทือนแผ่นดิน เหล่านี้เป็นการสร้างภาพให้ผู้อ่านเห็น
 ภาพคล้อยตามไปด้วย ที่น่ากล่าวถึงอย่างยิ่งคือ ในการสู้รบกันครั้งนั้นนอกจากจะมีความ
 รู้สึกเหมือนเห็นภาพคนเขาคอสู้กันแล้ว หูของผู้อ่านยังรู้สึกเหมือนกับได้ยินเสียงอันเกิดจาก
 การสู้รบกันด้วย เช่น เสียงคาบที่ดังจาก เสียงปืนและเสียงโห่ร้อง ซึ่งทั้งเสียงและภาพนี้
 ช่วยให้เกิดความซุกมุนวุ่นวายในการสู้รบเป็นอย่างมาก อีกประการหนึ่งคือ ในบทประพันธ์
 นั้นให้ลักษณะที่เหมาะสมกับความเป็นจริง คือ ทวนใช้กับทหารม้า และข้างต้องเข้าสู้กับ
 ข้างด้วยกัน ในบทประพันธ์ไม่มีสิ่งใดทำให้ภาพพจน์ไม่ชัดเจนเท่าที่ควร จึงกล่าวได้ว่า
 บทประพันธ์นั้นบรรยายได้สมจริงและเห็นภาพตลอดจนได้ยินเสียงคล้อยตามไปด้วย
 ภาพพจน์ที่บรรยายความงามของธรรมชาติ เช่น

...เหลียวแลทางจรลิว เหลียวแลทิวเทินป่า ฝ่าแฝกแฉม
 แกรมเลา คงประเคาประคู หมไม่ย่างไม่ยุง ตะเคียนสูง
 สุดหมอก พยอมกอกมุงเมฆ เอนกไมหลายพรรณ มีวัลย
 เวียนเกี้ยวถึง ไมแมกมิงใบระบัก ลมพานพิกระลอก ดอก
 กวางพวงแผ่คุดขอ กระจุมหอเกสร สลอนบุษบาบาน ทร-
 ภากรุกลินหอมหิน ชันชรุกลูกเหลือองลาน ใบออนคนล่าอวน
 กิ่งกานแกมงาม⁴

³ลิลิตพระลอ, หน้า 4.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

บทนี้เป็นบทชมธรรมชาติ จักว่าเป็นบทชมป่า ผู้อ่านจะรู้สึกเหมือนกับตัวเองได้
 รวมเดินทางไปด้วย และเห็นไม้หลายชนิด เช่น แผลง เข้ม เต่า ซึ่งเป็นไม้ในทุ่งโล่ง พอ
 มาเข้าเขตป่าจึงเห็นไม้ยืนต้น เช่น สะเดา ประคูด ไม้ยาง ไม้ยู่ ตะเคียน ซึ่งกล่าววา
 สงสัสมอก หมายถึงว่าขนาดสูงกว่าหมอก แม้กระนั้นยังมีคนพยอมออกดอก เห็นเถาวัลย์
 ที่เกี่ยวพันกับกิ่งไม้ นอกจากนั้นยังเห็นไม้ผลัดใบอ่อน ๆ ลมพัดมาเป็นระยะ ๆ ซึ่งในป่า
 นั้นมีหนองน้ำซึ่งมีดอกบัวบานอยู่ตลอด ผลไม้ที่สุกกั้เหลือองอร่ามค้ำงามยิ่งนัก กวีช่วยให้อ่าน
 อ่านได้เห็นความงามของป่าได้โดยการบรรยายให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเหมือนว่าได้รวม
 เดินทางไปด้วย

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างบทชมป่าในทอนชมสัตว์ป่าอีกทอนหนึ่ง ที่ช่วยให้ผู้อ่านเกิด
 ภาพพจน์ได้ คือ

ตามกันไปบึง ถึงต้นเขาเตลาง แลลิ่งค่างบางชะนี
 ผีผีว่องนากด้ว หัวหูกองอยู่คะคร้าม เลื่อส้างค้ำคมทาง
 แรคควายขวางขัวค้อย หมกกระทิงเหี่ยวป่า วัลลานลาเล็มไพร
 หมูหมี่ไปคะคลำ นางช่างย่ายคะคลำ บรูกี่สำค้ำมสาร งูพะ
 พานพิษกล้า งูเหลือมควำรักควาย เยียงผาผายป็นปาย ผาย
 ข้างเขาเซราซรัก...⁵

บทนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่า กวีกล่าวถึงลักษณะของสัตว์ประกอบไปด้วย คือลักษณะ
 ของเยียงผา (เลียงผา) ที่ชอบเป็นเขา กวีบรรยายให้เห็นสัตว์ป่านานาชนิด เช่น ลิง
 ค่าง บาง ชะนี เลื่อ ส้าง แรค ควาย กระทิง วัลลานที่ออกหากินหญ้า หมู ข้างที่เป็น
 โขลงมากมายตามวิสัยที่ไปไหนต้องไปเป็นโขลง งูมีพิษและงูเหลือมที่กำลังรักควายเพื่อ
 ให้ตายจะได้กินเป็นอาหาร กวีมีความละเอียดพอที่จะกล่าวถึงลักษณะส่วนตัวของสัตว์ชนิด
 นั้น ๆ ด้วย

บทประพันธ์นี้ให้ภาพพจน์ตลอดจนความรู้สึก

เสียงให้ทุกรายกรให้
 ออกแผนดินคู่เหมือน

ทุกเรือน
 จักชว่า

บเห็นตะวันเดือน
แลเห็นน้ำ

ดาวมิก มีนา
ยอมน้ำตากน⁶

บทนี้ให้ทั้งความรู้สึกและเห็นสภาพของความเสียใจของราษฎร ทลออกจนความ
อาลัยรักในตัวของพระเพื่อนพระแพง คือเห็นภาพว่าชาวเมืองต่างร้องไห้เสียใจกันทุกคน
จิตใจของทุกคนโศกเศร้าหมดที่ยึดเหนี่ยว แลไปที่โคเห็นน้ำก็เหมือนกับน้ำตากน เมื่อผู้อ่าน
ได้อ่านจะเกิดความรู้สึกว่าได้รับรู้ถึงความสูญเสียอย่างใหญ่หลวงของชาวเมืองสรอง และ
ได้เกิดความรู้สึกเหมือนเห็นภาพของความทุกข์ทรมาน ความเสียอกเสียใจไปด้วย
บทชมความงามที่ก่อให้เกิดภาพพจน์ในลิลิตพระลอ เช่น

นางโรยนาง รื่นไหว	พิศภู เบศร์เออย
พิศออนสองศรีทรู	เตรียมเผ่า
แลนางก็ลุ่มค	จอมราช
แลราชลุ่มคเจ้า	พี่น้องทั้งสอง ⁷

บทชมความงามของชายหญิงคือ พระลอและพระเพื่อนพระแพง จะบรรยายให้เห็น
อาการของผู้ที่โคพบพระลอและพระเพื่อนพระแพงในเวลาเดียวกัน จะมีอาการราวกับตก
ตะลึงลุ่มคัว เมื่อโคเห็นโฉมใครก็ลุ่มคองโฉมอีกคนหนึ่ง กวีมีความสามารถที่บรรยายให้ผู้
อ่านได้มีความรู้สึกว่าโคเห็นนางโรยนาง รื่นมีอาการตกตะลึง เมื่อเห็นความงาม เพราะการ
อธิบายเพียงเท่านั้นยอมทำให้ผู้อ่านเกิดภาพพจน์ได้ว่า มีความงามมากมายยิ่งนัก

จากตัวอย่างที่ยกมาล่าวนี้ทำให้สามารถสรุปได้ง่าย ๆ ว่า ภาพพจน์คือภาพที่
เกิดจากถ้อยคำที่กวีใช้ เพื่อจุดประสงค์ให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกตามกวีไปด้วย ดังนั้น

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 126.

ภาพพจน์จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ภาพในจิต ภาพที่เกิดขึ้นในใจนั้นอาจก่อให้เกิดเสียง เพื่อความเป็นจริงตามไปด้วย ถือว่าเป็นศิลปะชั้นสูงของการประพันธ์

นอกจากภาพพจน์ ศิลปะพระลอยังมีจินตนาการที่เคลื่อนไหวอยู่หลายตอน ซึ่งเมื่อนำมา จัดเข้าลักษณะแล้ว สามารถแยกแยะชนิดของจินตนาการออกไปได้ดังกล่าวนำแล้ว 2 ชนิดคือ

1. จินตนาการที่เกิดจากความนึกคำนึงถึงประสบการณ์ที่เคยผ่านมา ได้แก่การ ทักวีนำเรื่องราวสิ่งที่เคยพบเห็นมาบรรยายให้ผู้อ่านเกิดความคิดเห็นตามทักวีกองการ ใน ศิลปะพระลอมีดังนี้

ตาเหมือนตามฤคมาศ

ประคุกแก้วเกาทัณฑ์

พิศกรรงามเพริศแพรว

อีกแกมปรางทอง

พิศคิวพระลอราช

กงนา

กลกลีบมงกชแก้ว

เทียบนา⁸

ทั้ง 2 บทนี้ เป็นบทชมความงามของพระลอ โดยหยิบยกเอาส่วนที่ทักวีนำแว้งาม เอาออกมากล่าว เพื่อให้เข้าใจง่ายเห็นภาพได้ชัดเจนจึงนำไปเปรียบกับสิ่งซึ่งผู้อ่านและ ผู้วิจัยเคยพบเห็นหรืออาจไม่เคยพบเห็น เช่น เปรียบความงามดวงตาของพระลอว่าเหมือนตา เนื้อทราย ทำให้ผู้อ่านต้องเกิดความคิดคำนึงถึงตาของเนื้อทรายว่า นัยน์ตาของมันมีลักษณะ ที่จัดว่าเป็นความงามได้อย่างไร จึงสามารถเข้าใจบทประพันธ์ของทักวีกวีนำแว้งามมีความ- ประสงค์ที่จะให้เห็นความงามของดวงตาที่คำสนธิ โทกลม และมีแว้งไรเคียงสาเหมือน ตาเนื้อทราย ส่วนทักวีกวีนำแว้งามเหมือนคันธนู ผู้อ่านต้องเกิดความคิดว่าธนูนั้นมีลักษณะ- โค้งอย่างไร สำหรับทักวีนำแว้งามกับกลีบบัว ผู้อ่านต้องมารำลึกถึงกลีบบัวว่ามีลักษณะ โค้งได้ รูปสวย ไม่ไขว่กางออกมา นี่คือการชมความงามของทักวีนำแว้งามนั้นเหมือนมะพร้าว ก็เปรียบกับ ลักษณะของมะพร้าวที่มีความมีสีศศิไสอย่างไร คือกล่าวได้ว่าแกมไม่มีขีดเขี้ยวแต่ไสและมี เลือคมี่ฝาก

⁸ ศิลปะพระลอ, หน้า 6.

ที่น่ามากกว่านั้นคือบทเปรียบเทียบความงาม ซึ่งต้องอาศัยความคิดคำนึงซึ่งเคยได้อ่านมาแล้ว พบมาแล้ว จึงจะเกิดจินตนาการถึงความงามตามลักษณะที่กวีต้องการได้

จินตนาการในบทต่อไปนี้ จะช่วยก่อให้เกิดความคิดคำนึงและสามารถเข้าใจถึงความงามที่ปรากฏได้คือ

...ชมไม้ให้สดสะอาด เหมือนปราสาทพิศาล คือพิมานมณฑะยัย
 อาเกียรณแก้วดอกแดง แสงคุจบุทมราค ภาคใบเขียวสรวก
 คือมรกตรุงเรือง ดอกเหลืองเพียงทองสุก ชาวคุจบุคมุคคาช...⁹

ในบทนี้เป็นบทชมไม้ กวีบรรยายให้ผู้อ่านเกิดความคิดคำนึงคือ ชมต้นไม้ว่ามี ยอดสูงลดหลั่นกันมากมายราวกับยอดปราสาท หรือ เรือนหลวงที่อยู่ล้อมรอบในพระราชวัง ซึ่งต้องอาศัยประสบการณ์ของกวีที่จะ ต้อง เคยพบเห็นสภาพนั้นมาจึงนำเอามากล่าวไว้ ส่วน ดอกไม้บางดอกก็มีสีแดง เช่นสีแก้วมณี ผู้อ่านก็ต้องรำลึกถึงมณีที่มีสีแดงว่าแดงอย่างไร ใบไม้ที่มีสีเขียวสรวกกับสีมรกต ผู้อ่านต้องใช้จินตนาการของความมรกตคือสีเขียวอย่างไร หรือ ดอกที่มีสีเหลืองก็เหลืองราวกับทอง ทั้งกวีและผู้อ่านต้องเคยเห็นจึงจะจินตนาการตรงกันได้ ส่วนสีเขียวก็ราวกับสีของไข่มุก การที่กวีเปรียบเทียบความงามของต้นไม้ที่มียอดสูง ๆ ราวกับปราสาท วิมานหรือ เรือนหลวงนั้น หรือเปรียบสีต้นของดอกไม้ว่าที่แดงเหมือนบุทมราค หรือเหลืองเหมือนทองสุกเหล่านี้ กวีต้องอาศัยความคิดคำนึงถึงประสบการณ์ที่ผ่านมามาว่า สิ่งเหล่านี้มีลักษณะหรือสีสีนอย่างไร เพื่อชักจูงให้ผู้อ่านที่เคยมีประสบการณ์เช่นเดียวกัน เข้าใจลักษณะ คล้อยตามไปด้วย

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

ครั้นวางพระโอรสน้ำ
เห็นแก่ตาแดงกล
หุทัยระทดทน
ถนักรังไม่วอยอ้อม

เวียนวน อยู่หนา
เลื้อยอ้อม
ทุกข์ใหญ่ หลวงนา
ท้าวท้าวทัพทรง 10

บทนี้เปรียบเทียบความรู้สึกในใจให้ผู้อ่านเข้าใจ โดยในตอนแรกกล่าวถึงการเสียด่างน้ำ เมื่อเห็นด่างไม้ อันเกิดจากการเสียด่างน้ำ โดยสาขาน้ำเป็นสีแดงราวกับสีเลือดไหลวน อยู่ตรงหน้า จิตใจก็ยิ่งเพิ่มความทุกข์อย่างใหญ่หลวง ราวกับต้นไม้ใหญ่ขนาดร้อยอ้อม (ใต้น้ำ-โอบต้นไม้ 100 คน) ทับหัวใจเอาไว้ บทเปรียบในบาทสุดท้ายช่วยให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการถึงต้นไม้ใหญ่ ๆ โดยผู้อ่านอาจมีประสบการณ์ได้พบเห็นมา และให้ผู้อ่านได้เกิดจินตนาการว่าต้นไม้ขนาดใหญ่ เช่นนี้ทับหัวใจดวงเล็ก ๆ เอาไว้ ย่อมทำให้ผู้อ่านเกิดความคิดคำนึงได้ว่าความทุกข์นั้นสาหัสยิ่งนัก

ปู้รำพึงถึงเทพคา หากันมาแต่ป่า มาแต่ท้าวแต่น้ำ มา
แต่เจ้าอุหา ทุกทีศมานั่งเฝ้า พระปู่เจ้าทุกคำบด ทนบริวาร
ทุกหมู่ ตรวจตราอยู่ทุกแห่ง ปู่แดงพระพนัสบดี ศรีพรหมรักษ์
ยักษกุมาร บริวารภูตปีศาจ คาเคียรคามหิมา นายกคน
แลคน ทบเทพยท้าวท้าวหาญ เรื่องฤทธิ์ชาญเหลือหลาย
ตั้งเป็นนาย เป็นมด ตัวขุนให้ชี้ข้าง บางชี้เลือดชี้สี บางชี้
หมี่ชี้หมู บางชี้ชี้เงือก ชี้น้ำเผือกผืนผาย บางชี้ควายชี้
แรด แดครองกองนากลับ ภูตแปรตัวหลายหลาก แปลเป็น
กากภาษา เป็นหัวกาหัวแรงแรง แสร้งเป็นหัวเลือดหัวข้าง เป็น
หัวกว้างหัวฉมัน ตัวกางกันพันลึก ละคึกกุมอาวุธ เครื่องจะยุทธ
ยงยิ่ง... 11

10 เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

11 เรื่องเดียวกัน, หน้า 38 - 39.

บทนี้เป็นจินตนาการของกวีในเรื่องภูมิตีปี่ศาจ เมื่ออ่านอย่างพิเคราะห์โดยตลอด จะพบว่า เรื่องของผีก็เหมือนกับเรื่องของคนนั่นเอง ผีนั้นมีลำดับตั้งแต่เจ้าป่าไปจนถึงภูมิตีปี่ศาจ มีลำดับชั้นยศเช่นเดียวกับคน การจัดแต่งกองทัพของผีก็เช่นเดียวกับการจัดแต่งกองทัพของคน ตัวที่เป็นหัวหน้าจะชู้ข้าง เช่นเดียวกันกับคน ลักษณะตอนที่โผล่มาจากการที่ได้พบเห็นจากการจัดกองทัพของคน ส่วนตอนต่อมาตั้งแต่ "บ้างชี้เสื้อชีสีห์...." เป็นจินตนาการที่กวีได้สร้างขึ้นเอง ลักษณะนี้จัดเป็นลักษณะของผีโดยตรง ซึ่งกวีตั้งใจสร้างให้ต่างไปจากคน

พระลอสีลาศค้อย	โคลกลา
งามคุดสีหลีลา	จากถ้ำ
สองนางอญคอยหา	เห็นราช มานา
ลูกแลนรับแลล้า	หยากฟ้าลงดิน ¹²

โคลงสี่สุภาพบทนี้มีจินตนาการให้ผู้อ่านต้องคำนึงคือ ในบาทที่ 2 ที่กล่าวว่า พระลอเดินไถ่ถามราวกับราชสีห์ที่เียงย่างออกจากถ้ำ ซึ่งกวีเองคงมีประสบการณ์ในเรื่อง ความรู้วาทะในบรรดาสัตว์ป่าทั้งหลายราชสีห์จัดได้ว่าเป็นเจ้าป่า แต่ที่น่าเอาการเดินของ พระลอไปเปรียบกับการเียงกรายของราชสีห์นั้น ผู้วิจัยมีความคิดว่ากวีต้องการลักษณะที่มี สว่าง มีความน่าเกรงขาม การเดินเชิงซ้าแต่เต็มไปด้วยความน่ายำเกรงราวกับการเดิน ของราชสีห์ ซึ่งผู้อ่านจำเป็นต้องมีประสบการณ์อยู่บ้างจึงจะเข้าใจค่ากล่าวได้

พิสน้องแกเพียง	ยามเคียว
คือเชือกผสมสามเกลียว	แผกผืน

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 114.

กึ่งฤาจะพลันเหลือว
เจ้าจาก เรียมจักกลัน

คืนจาก เรียมมา
สวาทกลันใจตาย¹³

กวีต้องการกล่าวถึงความมั่นคงสนิทสนมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสามภักษัตริย์ โดยการเปรียบเทียบความกลมเกลียวของทั้ง 3 พระองค์ว่า ราวกับเชือกที่พัน โดยปกติเชือกนั้น มักใช้ค้ำสามสายพันเข้าด้วยกันจนแน่นเป็นเส้นเดียวกัน หากเส้นหนึ่งเส้นโคซาคไป ความมั่นคงก็จะลดน้อยลง ความสมบูรณ์จะไม่มี การที่กวีกล่าว เช่นนี้ กวีต้องเคยพบเห็นหรือมีประสบการณ์ในเรื่องของเชือก เมื่อผู้อ่านได้อ่านก็สามารถจินตนาการได้ตามที่กวีต้องการ เทียบว่ากวีประสบความสำเร็จในการบรรยายให้ผู้อ่านได้รับทราบถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสามภักษัตริย์ที่ไม่อาจแยกจากกันได้

2. จินตนาการที่สร้างขึ้นจากสิ่งที่เคยพบเห็นในชีวิต แล้ววัดใช้ความคิดคำนึง สร้างให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยที่กำหนดสิ่งหนึ่งสิ่งใด เป็นสัญลักษณ์อันเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป จินตนาการชนิดนี้วรรณคดีนิยมใช้กันอยู่ทั่วไป เช่น

รอยรูปอินทร์หยาดฟ้า มาอาจคไ้ในหล้า
แหล่งให้คนชม แลฤา¹⁴

ก่อให้เกิดจินตนาการว่าพระอินทร์นั้นก็เทียบได้กับชายหนุ่มที่มีรูปร่างหน้าตางดงามนั่นเอง ดังนั้นบทที่ชมโฉมพระลออว่าราวกับพระอินทร์จากฟ้าลงมาดิน ก็คือ พระลอ เป็นชายหนุ่มที่งดงามราวกับพระอินทร์ ซึ่งเป็นที่นิยมของกวีมากที่มักชมว่าตัวเอกฝ่ายชาย งามราวกับพระอินทร์ หรือเทวดา สิ่งเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ที่ยอมรับกันในวรรณคดีว่า พระอินทร์ เทวดา เป็นตัวแทนของชายหนุ่มที่รูปร่างหน้าตาดี ซึ่งจัดเป็นจินตนาการชนิดหนึ่ง

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 138.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

เพราะกวีสร้าง เทวคาหรือพระอินทร์จากคณธรรมคา ๆ ที่มีลักษณะรูปร่างหน้าตาดีกว่าคนอื่น โดยการนำเอาไปเปรียบเทียบกับพระอินทร์และเทวคา เช่น

จอมขวัญพระพิไย	บุญสอง
โถมราชงามคือทอง	แหงแท
คือเทพคามย่อง	มาสู่ พระนา
ในโลกนสุดแล	แหทวองค์เคียว ¹⁵

เทพคา เป็นคำกล่าวถึงความงามที่ผู้อ่านต้องจินตนาการตามที่กล่าวข้างต้น

นางโรยนาง รื่นชื่น	ไปเยือน
เห็นราชสองหมอง เหมือน	คังไซ
ทุกวันคุดวง เคือน	งามขึ้น ไสรับา
หมองคังนี้เข้าไหว	บอกรักขอพิง หนึ่งรา ¹⁶

ดวง เคือนในที่นี้มีไคหมายถึงพระจันทร์ดวงกลมสุกสว่าง แต่หมายถึงความงามอันเปล่งปลั่ง มีรัศมี กวีสร้างดวงจันทร์ที่พบเห็นเป็นประจำให้มีความกว้างขวางโดยนำมาเปรียบกับความงามอันอุดมของโยชองหญิงสาว ซึ่งเป็นที่ยอมรับจนเป็นสัญลักษณ์ของวรรณคดีไทย หรือ

โถมสองเหมือนหยาดฟ้า	ลงดิน
งามเงื่อนอุสรอินทร์	สู่หลา

¹⁵ เรื่อง เคียวกัน, หน้า 118.

¹⁶ เรื่อง เคียวกัน, หน้า 7.

อโยคีคยาควรรถวิล
ขมยะแย้มทั่วหน้า

ถึงยาก แลนา
หนอท้าวมีบุญ 17

อัปสร คือ นางฟ้า ตามความรู้จักทางวรรณคดี นางฟ้าคือนางงามนั่นเอง เมื่อนำมาเทียบกับคนในสังคม นางฟ้าเป็นเทพธิดาที่เป็นของคู่กับพระอินทร์ จึงก่อให้เกิดจินตนาการถึงความงามของพระเพื่อนพระแพงวางคางมากราวกับนางฟ้า ซึ่งนางฟ้าก็คือนางงามในโลกมนุษย์ ดังนั้นพระเพื่อนพระแพงก็คือนางงามที่ยอมรับวางงามจริง ๆ ในโลกมนุษย์นั่นเอง

ฉิไปแล้วและ
ตกนรกแสนสัลย์

ถึงกรรม กี่ดี
หมื่นไหม

เสวยสุขโสดเสวยสวรรค์
บอญ์เลยลาไท้

เพราะอยู่ กี่ดี
ชิราชแล้วจักไป 18

พระลอได้กล่าวไว้ว่า แม้ว่าไปหาพระเพื่อนพระแพงแล้วจะเป็นคราวถึงกรรมที่จะต้องตายจนตกนรกหมกไหม้ก็ตามที่ พระองค์จะไป หรือว่าหากอยู่แล้วจะมีความสุขราวกับได้ขึ้นสวรรค์ก็จะไม่ชอยอยู่ เรื่องของนรกกวีใช้แทนความยากลำบากทุกขทนนานาประการ เรื่องของสวรรค์นั้นเป็นเรื่องของความสุขทาง ๆ เรื่องของนรก สวรรค์ เป็นเรื่องที่สมมุติขึ้น โดยใ้พื้นฐานจากความจริงที่ได้พบเห็นกันมาเป็นข้อสรุป

เรื่องของ นรก สวรรค์ นี้ กวีในสมัยก่อนได้ถ่ายทอดจินตนาการให้เห็นภาพของสวรรค์และนรก โดยอาจได้หนังสือไตรภูมิพระร่วงของพระยาลิไทประกอบ ดังนั้นจินตนาการในเรื่องสวรรค์นรกในรุ่นต่อมาจึง เป็นไปตามแนวในหนังสือไตรภูมิพระร่วง

17 เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

18 เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

ขอฝากฝัง เทพไท่
 อากาศพฤษาสินธุ
 อิศวรรนารายณ์อินทร์
 ช่วยรักษาเจ้าชาย

ภมรินทร์
 ปากวาง
 พรหมเมศ กิติ
 ออย่าให้มีภัย¹⁹

ความเชื่อในเรื่องพระอินทร์หรือเทวดา ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากคำสอนหรือความเชื่อในศาสนาว่า โลกนี้จะมีเทพรักษาคุ้มครอง ความเชื่อในเรื่องเหล่านี้จึงคงอยู่ จากจินตนาการของกวีนั้น ในอากาศ แม่น้ำ ต้นไม้ ป่า ต่างมีเทวดาคุ้มครองอยู่ และพระอิศวร นารายณ์ พระอินทร์ ยังคงอยู่ในความเชื่อซึ่งเป็นผลสืบต่อมาจากจินตนาการ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เรื่องของเทวดาเจ้าป่าเจ้าที่เหล่านี้ก็มีผลมาจากความจริงคือคนที่คุ้มครองรักษาสมบัติต่าง ๆ ซึ่งเป็นของตน ได้แก่ผู้เป็นใหญ่ในแต่ละเขต จึงก่อให้เกิดจินตนาการทางวรรณคดีเรื่องเจ้าที่ และเรื่องนี้เป็นเรื่องความเชื่อของคนจึงสอดแทรกมาในวรรณคดีได้

พระองค์ไธภาคเพียง	ศศิธร
เสด็จจุจกเดือนเขจร	แจ่มฟ้า
ดวงดาวคาชัมพร	เรียงเรียบ
กุญแจพลเจ้าหล้า	รอบล้อมเสด็จโดย ²⁰

จินตนาการของกวีในบทนี้ได้นำพระลอบไปกล่าวเพื่อให้เกิดความคิดคำนึงตามกวีในแง่ที่ว่า ความยิ่งใหญ่และความงดงามในตัวของพระลอบ ตลอดจนความยิ่งใหญ่ในกองทัพ

¹⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

²⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

โดยเปรียบเทียบพระลอนั้นเหมือนพระจันทร์ ไพรพลของพระองค์มีมากมายราวกับดวงดาว
ที่อยู่เรียงรายบนท้องฟ้า จะเห็นว่าในท้องฟ้าพระจันทร์มีความงามเด่นอยู่เพียงสิ่งเดียวใน
ยามกลางคืน ดวงดาวนั้นเปรียบได้กับบริวารของดวงจันทร์ ดังนั้นจินตนาการในบทนี้จึง
เป็นการนำไปเปรียบกับสิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจน

เมื่อข้าแฝงบาทไหว	บทมาลัย
สุขสิ่งใดปูนปาน	เปรียบได้
พิศพักตร์กุญบัวบาน	ฤาใคร คลายเออย
เสมออมฤตใด	ดูไปแล้วลืมนึก ²¹

ดอกบัวบานเป็นความคิดคำนึงที่ก่อให้เกิดความสดชื่นแจ่มใสสงคงามของดวงหน้า
โดยทั่วไปดอกบัวที่เริ่มบานจะเหมือนผู้หญิงงามที่เป็นสาว เมื่อเฝ้าดอกบัวบานมาเทียบเคียง
กับใบหน้าก็จะได้รับความถึงลักษณะของความงามในใบหน้า จินตนาการบทนี้จึงเป็นการนำ
ดอกบัวมาเป็นหลักในการชมความงาม

บัวทอง เค็ดแต่น้ำ	เอามา แลฤา
แลวาดวงคารา	หยาดฟ้า
ฤาจันทร์จากเวหา	หาพี่ พระเออย
เรียมแรงคิดหน้าหน้า	หนุ่มหน้าตักใจ ²²

จินตนาการในบทนี้เป็นการนำเอาสิ่งต่าง ๆ ที่ถือว่ามี ความงามเป็นเอกลักษณ์
ของตนมากล่าว บัวทองนั้นได้แก่หญิงสาวที่มีความงามบริสุทธิ์อย่างยิ่ง ดวงดาวได้แก่หญิง

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 126.

สาวที่มีความงามของงอยไย งามของบุคไม่มีใครเหมือน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้คือความงาม
 ของพระเพื่อนพระแพงที่เป็นสัญลักษณ์ของความงาม เมื่อผู้อ่านได้อ่านต้องใช้ความคิดคำนึง
 ไปด้วย โดยอาศัยประสบการณ์ที่เคยเห็น คอกบัว ควงดาว ควงจันทร์ แล้วมาเสริม-
 สร้างให้กว้างขวางออกไป เทียบได้กับหญิงงามนั่นเอง

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นเรื่องของภาพพจน์และจินตนาการอันมีส่วนสำคัญยิ่งใน
 เรื่องของวรรณคดี หากขาดสองสิ่งนี้ไปเสียวรรณคดีนั้น ๆ จะเป็นวรรณคดีไม่ได้ อาจมี
 ค่าเพียงแค่นั้นที่ทักความทรงจำเท่านั้น เรื่องของภาพพจน์และจินตนาการเป็นเรื่องลึกซึ้ง
 เป็นอุปกรณ์ที่ช่วยให้สามารถเข้าถึงวรรณคดีนั้น ๆ ได้ สำหรับความแตกต่างของภาพพจน์
 และจินตนาการ กล่าวอย่างง่าย ๆ คือ ภาพพจน์นั้นจะเป็นเสมือนการช่วยให้ผู้อ่านเห็น
 ว่าใครทำอะไร ที่ไหน อย่างไร เมื่ออ่านแล้วโดยตลอดจะเหมือนกับการมองภาพวาด
 ภาพหนึ่ง ส่วนจินตนาการนั้นเป็นเรื่องที่ลึกซึ้งยิ่งกว่า ต้องอาศัยความคิดคำนึงมาประกอบ
 ว่าภาพที่เห็นนั้นมีความหมายอย่างไรบ้าง เช่น เห็นว่าพระลอองามราวกับพระอินทร์ ซึ่ง
 ต้องใช้ความคิดคำนึงต่อไปว่า พระอินทร์นั้นมีลักษณะงดงามอย่างไร โดยต้องนำไปเทียบกับ
 กับคนทั่ว ๆ ไปที่มีความงามยิ่ง ผู้วิจัยจึงกล่าวว่าจินตนาการเป็นเรื่องลึกซึ้งที่ต้องอาศัย
 ความคิดคำนึงเพื่อเสริมสร้างให้กว้างขวางออกไปอีก

เรื่องของภาพพจน์และจินตนาการนั้น หากทอนใจซักกันผู้วิจัยมิได้กล่าวถึงเพียง
 แค่นั้นเอาลักษณะต่าง ๆ ที่กล่าวไว้และจินตนาการนั้นได้มาจากเรื่องใดมากลาวเท่านั้น

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย